

OSMANLI MODERNLEŞME DÖNEMİNDE LİCE KAZASI'NDA EĞİTİM

Yrd. Doç. Dr. Hatip YILDIZ
Dicle Üniversitesi
Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi

Özet:

Osmanlı Devleti'nin birçok vilayet ve kazalarında olduğu gibi, Lice kazasında da bir taraftan köklü eğitim kurumları olan medreseler eğitimde aktif rol almaya devam ederken, diğer taraftan da modern eğitim kurumları olarak adlandırılan yeni okullar açılmaya ve yaygınlaşmaya başladı. Ayrıca, yeni açılmış ilk ve ortaokul düzeyindeki okulların idaresi için kazalarda maarif teşkilatları oluşturuldu.

Bu çalışmada; Osmanlı yenileşme döneminde Lice kazasında aktif olan medreseler, Lice kazası maarif meclisi, Hani ve Lice rüşdiyeleri, kaza dâhilinde açılan ibtidai mektepleri ve gayrimüslim okulları hakkında detaylı bilgiler verildi.

Çalışmanın hazırlanmasında, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin çeşitli tasnifleri ile Devlet Salnamesi, Diyarbakır Vilayet Salnamesi, Maarif Salnamesi, Diyarbakır Gazetesi ve çeşitli araştırma eserlerden faydalanıldı.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Diyarbakır, Lice, eğitim.

EDUCATION IN LİCE TOWNSHIP DURING THE PERIOD OF OTTOMAN MODERNIZATION

Abstract:

As in many provinces and township of the Ottoman State, in Lice, while training in the madrasas on the one hand, on the other hand, the new schools which were called as modern educational institutions began to open and to spread. In addition, education organizations were established in townships for the management of the newly opened primary and secondary level schools.

In this study; were explained madrassas in Lice during the period of Ottoman modernization, Lice education council, Hani and Lice Rushdiyyehs, primitive schools and foreign schools.

At preparation of the study, were used the various classifications of the Prime Ministry Ottoman Archives and the State of Yearbooks, Yearbooks Diyarbakır province, the Ministry of Education Yearbooks, Diyarbakır Newspaper and various research works.

Keywords: Ottoman, Diyarbakır, Lice, education.

Giriş

Bilindiği gibi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi, 1515 yılında Yavuz Selim tarafından fethedilerek, Osmanlı Devleti'ne bağlanmış ve oldukça geniş sınırlara sahip olan

“Diyarbakır Eyaleti” teşkil edilmiştir. Lice kasabası ile buraya bağlı olan Hani ve Karaz nahiyeleri ve köylerinin tamamı günümüze kadar Diyarbakır Vilayeti’nin idari yapısı içerisinde yer almıştır. Bu nedenle, Lice kazasındaki Osmanlı dönemi modern eğitim faaliyetleri üzerinde dururken, Lice kasabasının yanı sıra, Hani ve Karaz nahiyeleri ile bağlı köylerde açılan farklı düzeydeki okullar da dikkate alınacaktır.

Lice kasabası ve bağlı bölgeleri, hem ilk İslami dönemde ve hem de Osmanlı döneminde önemli klasik eğitim merkezleri olmuştur. Lice kazasında bu dönemde açılan ve en eski eğitim kurumları olan medreselerin başlıcaları şunlardır:

1. Hatuniye Medresesi: Medresenin asıl adı “Zeynebiye”dir. Ancak daha çok “Hatuniye” adıyla tanınmaktadır. Medrese, Diyarbakır’e bağlı Hani ilçesi merkezinde ve Ulu Cami’nin birkaç yüz metre güneybatısındadır. Yalnız kible eyvanı ile eyvanın iki yanındaki kubbeli hücrelerin temelleri durmaktadır. Ayakta kalabilen kısımdaki duvarlar içten ve dıştan düzgün taşlarla kaplıdır. İki hücre arasında yer alan güney eyvanı oldukça sağlam vaziyettedir.

Medresenin inşa tarihini gösteren bir kitabe yoktur. Medrese hakkında en ayrıntılı bilgileri veren Rahmi Hüseyin Ünal’a göre, nebati süslemelerdeki özelliklere dayanarak medreseyi en geç 13. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmek mümkün olmaktadır.¹ Metin Sözen, medresenin inşa tarihini 13. yüzyıl sonu olarak kabul eder.² Ara Altun ise yapının, Artuklu mimari üslubu hâkimiyetindeki bölgede daha geç devirde, 13. yüzyılın sonlarında yapılmış olabileceğini düşünmektedir.³

Daha sonraki dönemlerde bu medreseyle ilgili kayıtlara rastlanılmamakla birlikte, 1992 yılında bir milyar lira sarf edilerek onarıldığı anlaşılmaktadır.⁴

2. Hamidîye Medresesi: Diyarbakır’ın Lice kazasına bağlı Hani kasabası merkezinde cami bitişiğinde yer alan medresenin kimin tarafından ve ne zaman yaptırıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak, Sultan II. Abdülhamid’in adına izafeten “Hamidîye” ismiyle isimlendirildiğinden, yakın zamanda onarıldığını veya inşa edildiğini söyleyebiliriz.⁵

Hani kasabası sakinlerinden Abdullah b. Feyzullah Sinan ile Molla Ali Âdem b. Âdem isimli hayır sahipleri, Nisan 1907 (Evail-i Rebiyülevvel 1325)’de, bir miktar susuz tarla ve bağlarını bu medrese için vakfetmişlerdir. Vakfın mütevellisi ise Hamidîye Mektebi Muallimi İbrahim Efendi’dir.⁶

¹ Rahmi Hüseyin Ünal, *Diyarbakır İli’ndeki Bazı Türk-İslam Anıtları Üzerine Bir İnceleme*, Erzurum, 1975, s. 66.

² Metin Sözen, *Anadolu Medreseleri*, Cilt. 2, s. 155’ten naklen Şevket Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi*, Cilt. 1, s. 341.

³ Ara Altun, *Anadolu’da Artuklu Devri Türk Mimarisinin Gelişmesi*, İstanbul, 1978, s. 257’den naklen Beysanoğlu, *a. g. e.*, Cilt. 1, s. 342.

⁴ Şevket Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi*, Cilt. 3, s. 1118.

⁵ VGMA, *Vakfiye Defteri*, No: 603, s. 185.

⁶ VGMA, *Esas Defteri*, No: 159, sıra: 2887.

25 Ocak 1912 (5 Safer 1330) tarihli iradeyle kaydedilen vakfiyede; vakfedilen tarla ve bağların hâsılatının, icabına göre, söz konusu medresenin tamiratına ve sair ihtiyaçlarına sarf olunması şart koşulmuştur.⁷

Sözü edilen medrese, son dönem kayıtlarında yer almamaktadır.

3. Ahmed Bey Medresesi: Diyarbakir'in Lice kasabası merkezinde bulunan medresenin yaptıranı Ahmed Bey olup, 1899-1903 yılları arasında müderrisi Abdülhamid Efendi'dir. 1899'da talebe sayısı 27 iken, 1901 ve 1903 yılı kayıtlarında bu sayı 35'e çıkmıştır.⁸

Aynı adı taşıyan, yaptıranı aynı olan ve muhtemelen Lice'nin bir köyünde bulunan bir medrese daha vardır. Bu medresenin müderrisi, 1899-1903 yılları arasında Said Efendi olup, 1899'da talebe sayısı 14; 1901 ile 1903 kayıtlarında 16'dır.⁹

4. Şeyh Abdülkadir Efendi Medresesi: Diyarbakir'in Lice kasabasına bağlı Hezan köyünde bulunan medresenin yaptıranı Şeyh Abdülkadir Efendi olup,¹⁰ 1899-1903 yılları arasında müderrisi Hacı Mehmed Efendi'dir. 1899'da talebe sayısı 15 iken, 1901 ve 1903 yılı kayıtlarında bu sayı 14'e düşmüştür.

Aynı adı taşıyan ve her köyün ahalisi tarafından Lice'nin değişik köylerinde yaptırılan üç medrese daha vardır. Bu medreselerden birincisi Lice'nin Tinasni (Tiyas) köyünde bulunup, müderrisi 1899-1903 yılları arasında Mustafa Efendi'dir. 1899'da talebe sayısı 15; 1901 ile 1903 kayıtlarında 16'dır.¹¹ İkinci medrese Lice'nin Sis köyünde bulunup, müderrisi 1899-1903 yılları arasında Said Efendi'dir. 1899'da talebe sayısı 11; 1901 ile 1903 kayıtlarında 14'tür.¹² Üçüncü medrese ise Lice'nin Kara Hüseyin köyünde bulunup, müderrisi 1899-1903 yılları arasında diğer bir Said Efendi'dir. 1899'da talebe sayısı 8; 1901 ile 1903 kayıtlarında 9'dur.¹³

Görüldüğü gibi, Osmanlı Devleti'nde medreselerin önemini yitirdiği bir dönemde, hem Lice kasabasında, hem de bağlı nahiye ve köylerde yeni yeni medreseler açılmış ve birçoğu Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar eğitim öğretime devam etmiştir.

A. Kaza Maarif Teşkilatı

Osmanlı Devleti'nde, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sancak ve kazalarda başta rüşdiye mektepleri olmak üzere çok sayıda yeni okulun açılışıyla birlikte, taşra maarif teşkilatında da bazı yenilikler yapılmıştır. Bu çerçevede, hemen hemen her kaza ve sancak merkezinde bir başkan ve en az iki azadan oluşan birer "Maarif Meclisi" teşkil edilmiştir. Diyarbakir Vilayeti Maarif Meclisi, 1882 yılında teşkil edilmiş ve 1915 yılına kadar varlığını sürdürmüştür. Lice kazası maarif meclisi kayıtlarına ise 1884-1894 yılları

⁷ VGMA, *Vakfiye Defteri*, No: 603, s. 185.

⁸ *Maarif Salnamesi*, H. 1317, s. 1200-1201; H. 1319, s. 610-611; H. 1321, s. 506-507.

⁹ *Maarif Salnamesi*, H. 1317, s. 1200-1201; H. 1319, s. 610-611; H. 1321, s. 506-507.

¹⁰ Hür Mahmud Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İstanbul, Haziran 2004, s. 775.

¹¹ *Maarif Salnamesi*, H. 1317, s. 1200-1201; H. 1319, s. 610-611; H. 1321, s. 506-507.

¹² *Maârif Salnamesi*, H. 1317, s. 1200-1201; H. 1319, s. 610-611; H. 1321, s. 506-507.

¹³ *Maârif Salnamesi*, H. 1317, s. 1200-1201; H. 1319, s. 610-611; H. 1321, s. 506-507.

arasında rastlanmakta olup, maarif meclisinde görev alan kişiler aşağıdaki tabloda belirtilmiştir:

Tablo 1. Lice Kazası Maarif Meclisi Başkan ve Üyeleri

KAZA	1883 ¹⁴	1884 ¹⁵	1894 ¹⁶
Lice	-----	Reis : Abdülcelil Efendi Azalar: Abdülhamid ve Hayrullah efendiler	Reis : Hacı Ahmed Rüşdü Efendi Azalar: Hayrullah, Mehmed ve Mekteb- i Rüşdi Muallimi efendiler

Tablo 1’de görüldüğü gibi, Lice kazası maarif meclisi 1884 yılında oluşturulmuş ve 1894 yılına kadar devam etmiştir. Ancak bundan sonraki kayıtlarda yer almamıştır. Vilayet dâhilindeki diğer sancak ve kazaların çoğunda ise 1894-1906 yılları arasında maarif meclisleri varlığını sürdürmüştür.

B. İlköğretim

Osmanlı Devleti’nde temel eğitimin verildiği en eski kurumlar sıbyan mektepleridir. Merkezi bir teşkilâtta ve ortak bir eğitim-öğretim ve idare sisteminden yoksun olup, standart bir eğitim programına ve yeterli araç gerece sahip olmayan bu mektepler zamanla yetersiz kalmıştır.¹⁷ Bu nedenle, 1847 yılında, sıbyan mekteplerinin ders programlarının değiştirilmesi yönünde ilk ciddi adım atılmıştır.¹⁸ 1863’ten itibaren İstanbul’daki 36 sıbyan mektebinde yeni yöntem ve tekniklerle eğitime başlanması kararlaştırılmıştır. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nde ise sıbyan mekteplerinin ıslahı için “İbtidâî” adı altında öğretim yapan yeni okulların açılması gerekli görülmüştür. Bu doğrultuda ilk ibtidâî mektebi, 1872’de “İbtidai Nümune Mektebi” adıyla açılmıştır.¹⁹

Diyarbakır ve bağlı bölgelerdeki sıbyan mekteplerinin sayısının artırılması ve ıslahı ilk defa 1870 yılı başlarında vilayet meclisinde görüşülmüş ve hazırlanan mazbata Maarif Nezareti’ne gönderilmiştir.²⁰ Bu tarihten itibaren bir taraftan sıbyan mekteplerinin sayısı artırılırken, diğer taraftan da yeni ibtidai mekteplerinin açılışına önem verilmiştir.

II. Abdülhamid’in tahta çıkışıyla birlikte, Diyarbakır Vilayeti’nde maârifin terakkîsi yolunda sarf edilen ciddi himmet ve gayret neticesinde çok önemli sonuçlar alınmıştır. Mesela, 1901 yılına gelindiğinde, Diyarbakır Vilayeti dâhilinde maarif idaresine bağlı 230 ibtidâî mektebi ve evkaf idaresine bağlı birçok sıbyan mektebi vardır.²¹

Diyarbakır Vilayeti dâhilinde yer alan köylerde 83 ibtidâî mektebinin yeniden tesis ve inşası için 1915 yılı Diyarbakır fevkalade bütçesine toplam 1.493.682 kuruş tahsisat konulmuştur.²² Ancak, Diyarbakır Vilayeti’nin 1915 senesi zarfında gerçekleştirilen

¹⁴ DVS, H. 1301, s. 240, 242, 244.

¹⁵ DVS, H. 1302, s. 311, 313, 322, 325, 326, 327, 329, 338, 341, 343.

¹⁶ DVS, H. 1312, s. 127, 129, 130, 131, 136, 148, 151, 152.

¹⁷ İbrahim Bozdemir, *Osmanlı Sıbyan Mekteplerinde Eğitim ve Öğretim*, (Y.Lisans Tezi), İstanbul, 1991, s. 17.

¹⁸ Ali Rıza Erdem, “XIX. yy. ’da Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim: II. Mahmud ve Tanzimat Döneminde İlköğretimde Yapılan Yenilikler ve Değerlendirmesi” *Yeni Türkiye*, Sayı: 32, 2000, s. 757.

¹⁹ Sebahattin Arıbaş, “Başlangıçtan II. Meşrutiyet’e Kadar Osmanlılarda Sıbyan Mektepleri (İlköğretim Okulları)”, *Yeni Türkiye*, Sayı: 32, 2000, s. 714-716.

²⁰ BOA, Ayn. D, No: 887, s. 40, 13 Eylül 1870 (16 Cemaziyülahır 1287).

²¹ DVS Zeyli, H. 1319, s. 189.

²² BOA, DH. İUM, E-24/23.

icraatını beyan eden raporda; I. Dünya Savaşı dolayısıyla amele tedarik edilemediğinden inşaata başlanmadığı ifade edilmiştir.²³ Fakat bütün olumsuzluklara rağmen, bazı yerlerdeki mekteblerin daha sonraki yıllarda inşa edildiği tespit olunmuştur.²⁴

1919 yılı sonuna gelindiğinde, Diyarbekir Vilayeti dâhilindeki ibtidaî mektepleri yıkılmaya yüz tutmuştur. 1919 yılı bütçesi, vilayet meclisi tarafından onaylanmadığı için halen bir önceki yılın bütçesi uygulanmaktadır. Bu bütçede, söz konusu mekteblerin tamiratı için belirlenen tahsisat miktarı ise çok yetersizdir.²⁵

Diyarbekir Vilayeti'nde bulunan ibtidaî mekteblerinin muallim ihtiyacı ve muallimlerin alacakları aylık maaş, genellikle vilayetin resmi gazetesi aracılığıyla ilân edilmiş ve talip olanların Maarif Dairesi'ne²⁶ veya Maarif Müfettişliği'ne müracaat etmeleri sağlanmıştır.²⁷

İstanbul ve taşra kasabaları ibtidaî mektepleri için tertip edilen haftalık ders programı, taşra köy mekteblerinin programından farklıdır. Maarif Nezareti tarafından taşra köy ibtidaî mekteplerine mahsus olmak üzere, 1892 yılında yeniden düzenlenerek vilayetlere gönderilen haftalık ders programı aşağıdaki tabloda gösterildiği şekildedir.²⁸

Tablo 2. Taşra Köy İbtidailerinin Haftalık Ders Programı

Dersler	Yıllar ve Haftalık Ders Saatleri			
	I. Yıl	II. Yıl	III. Yıl	IV. Yıl
Elifba-yi Osmanî	12	-	-	-
Ecza-yi Şerife (30 Cüz)	12	-	-	-
Hesab-ı Zihni	6	2	-	-
Kur'an-ı Kerim	-	6	-	-
İlm-i Hal	-	3	3	3
Kıraat	-	3	3	3
Hat	-	2	2	-
Kur'an-i Kerim maa Tecvid	-	-	5	5
Hesab	-	-	3	3
Hat ve İmla	-	-	--	2
TOPLAM	30	16	16	16

Tablo 2'de görüldüğü gibi, köy ibtidaîlerinin birinci sınıfında haftada 30; ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıflarda ise 16'şar saat ders okutulmaktadır. Ayrıca, dört yıllık öğrenim süresi boyunca toplam 10 farklı ders işlenmektedir.

Osmanlı Devleti'nde, Lice kazası ve bağlı bölgelerde modern eğitim alanında atılan en önemli adımlar ilköğretimin yaygınlaştırılması hususunda olmuştur. İlk olarak II. Abdülhamid Dönemi'nde Diyarbekir Valisi Halid Bey'in himmetiyle 1896-1902 yılları arasında, Lice kazasına bağlı Hani ve Karaz nahiyelerinin merkezlerinde birer modern "Hamidiye ibtidaî mektebi" tesis edilmiştir.

²³ BOA, DH. İUM, E-11/127.

²⁴ BOA, DH. UMVM, 40/92, Diyarbekir Vilayeti'nden Maliye Nezareti'ne gönderilen 18 Haziran 1919 (1335) tarihli telgraf.

²⁵ BOA, DH. UMVM, 21/53, Diyarbekir Vilayeti'nin 16 Kasım 1919 (16 Teşrinisani 1335) tarihli telgrafı.

²⁶ Diyarbekir Gazetesi, No: 1690, 6 Ocak 1911 (5 Muharrem 1329).

²⁷ Diyarbekir Gazetesi, No: 1702, 14 Nisan 1911 (14 Rebiyülahir 1329).

²⁸ Mahmud Cevad İbnü's-Şeyh Nafi, Maârif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı, (Yay. Haz: Mustafa Ergün ve diğerleri), Ankara, 2002, s. 287-288.

1876-1903 yılları arasında Lice kazasında açılan sıbyan ve ibtidai mekteblerinin dereceleri, açılış yerleri ve tarihleri aşağıdaki şekildedir:²⁹

Tablo 3. 1876-1903 Yılları Arasında Lice Kazası'nda Açılan İbtidai ve Sıbyan Mektepleri

Sancak	Kaza	Mektebin Derecesi	Mektebin Yeri	Açılış Tarihi
Diyarbakır	Lice	İbtidai	Cami-i Kebir bitişiği	1894
		Sıbyan	Cami-i Kebir bitişiği	1890
		Sıbyan	Karahasan Köyü	1892
		Sıbyan	Serdi Köyü	1889
		Sıbyan	Bamtni Köyü	1888
		Sıbyan	Antak Köyü	1884
		Sıbyan	Hezan Köyü	1889
		Sıbyan	Titas Köyü	1896
		Sıbyan	Sis Köyü	1894
		Sıbyan	Şitli Köyü	1890
		Sıbyan	Zengi Köyü	1892
		Sıbyan	Lıcok Köyü	1892
		Sıbyan	Kezdas Köyü	1892
		Sıbyan	Halhal Köyü	1892
		Sıbyan	Dirhust Köyü	1892
		Sıbyan	Darekol Köyü	1892
		Sıbyan	Mele Köyü	1892
		Sıbyan	Tuti Köyü	1892
		Sıbyan	Firdevs Köyü	1892
		Sıbyan	Tirit Köyü	1892
		Sıbyan	Şikeftan Köyü	1892
		Sıbyan	Muhammed Köyü	1892
		Sıbyan	Kuçhar Köyü	1892
		Sıbyan	Balici Köyü	1892
		Sıbyan	Zoğrem Köyü	1892
		Sıbyan	Kutni Köyü	1892
		Sıbyan	Zara Köyü	1892
		Sıbyan	Şaklat Köyü	1892
		Sıbyan	Telaş Köyü	1892
		Sıbyan	Makriyan Köyü	1892
Sıbyan	Cuzi Köyü	1892		
		Hamidiye İbtidaisi	Hani Nahiyesi	1897
		Hamidiye İbtidaisi	Karaz Nahiyesi	1897

Tablo 3'te görüldüğü gibi, II. Abdülhamid' in tahta çıktığı 1876 ile 1903 yılları arasında, Lice kasabası merkezinde 1 sıbyan ve 1 ibtidai mektebi; Lice kazası dâhilinde yer alan 29 köyde 1'er sıbyan mektebi; Hani ve Karaz nahiyelerinde 1'er Hamidiye ibtidai mektebi tesis edilmiştir. Bu tarihler arasında Diyarbakır Vilayeti'nin tamamında tesis edilen ibtidai mektebi sayısı 70, sıbyan mektebi sayısı ise 221'dir. Bu oranlar, II. Abdülhamid'in temel eğitime ve halkın cehaletten kurtulmasına verdiği önemi açıkça göstermektedir. Devletin içinde bulunduğu bütün siyasi ve ekonomik sıkıntılara rağmen, vilayetin en ücra köşelerine kadar eğitim imkânlarının götürülmesi takdire şayandır.

²⁹ *Maârif Salnamesi, H. 1321*, s. 508-512 (Tablo' da yer alan mekteplerin açılış tarihleri üzerinde yapılan inceleme sonucunda, sözü edilen tarihlerin "Rumi" olduğu sonucuna varılmış ve tarihler miladiye çevrilmiştir).

1913-1914 (R. 1329-1330) ders yılında Lice kazasında bulunan umumi ibtidaî mektepleri ile muallim ve mekteplere devam eden talebelerin dağılımı, zorunlu eğitim yaşına gelen ve okula devam etmeyen çocuklar ile ihtiyaç duyulan mekteb sayısı aşağıdaki gibidir:³⁰

Tablo 4. 1913-1914 (R. 1329-1330) Ders Yılında Lice Kazası'nda Bulunan Umumi İbtidaî Mektepleri ile Muallim ve Talebelerin Dağılımı

Sancak	Kaza	Mekâtib		Muallim		İbtidaî talebesi		Zorunlu yaşına gelen çocuklar		Mektebe devam etmeyen çocuklar		İhtiyaç duyulan mekteb sayısı
		E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	
Diyarbakır	Lice	1	-	-	-	67	-	328	270	261	270	10
	Mülhakatı	3	-	-	-	80	-	872	709	792	709	146
	TOPLAM	4	-	-	-	147	-	1200	979	1053	979	156
VİLAYET TOPLAMI		54	6	75	11	2101	327	32055	29716	29895	29389	3504

Tablo 4'te görüldüğü gibi, 1913-1914 ders yılında Lice kasabası ve bağlı bölgelerde muallimi olmayan 4 erkek ibtidaî mektebi, 147 erkek ibtidaî talebesi, 1200 okul çağında ve 1053 okula devam etmeyen erkek çocuk mevcut olup, 156 ibtidaî mektebine daha ihtiyaç vardır. Sözü edilen kazada hiç kız ibtidaî mektebi olmayıp, zorunlu eğitim yaşına gelen 979 kız çocuğunun tamamı okula devam edememektedir.

Diyarbakır Vilayeti'nin geneli dikkate alındığında, okula devam eden talebe sayısı 2428 iken, okul çağındaki çocukların sayısı 61.771 ve okula devam etmeyenlerin sayısı 59.284'tür.

Vilayetin tamamında kız ibtidaîleri ile buna bağlı olarak kız talebe ve muallimelerinin sayısı, erkek ibtidaîlerine nazaren oldukça düşüktür. Mesela, mektebe devam eden erkeklerin sayısı 2101 iken, kız sayısı sadece 327'dir. Zorunlu eğitim yaşına gelen 29.716 kız çocuğunun yalnız 327'si okula devam etmektedir.

Tablodaki istatistiklere bakıldığında, vilayet genelinde, 1913-1914 ders yılında zorunlu eğitim yaşına gelip okula devam etmeyen çocukların temel eğitim ihtiyacının karşılanması için 3504 ibtidaî mektebinin daha tesis ve açılışı gereklidir.

³⁰ Maârif-i Umumiye Nezareti İhsaiyat Mecmuası, R. 1329-1330, s. 19-20.

Lice kasabası ile buraya bağlı nahiye ve köylerde açılan ve hakkında biraz daha detaylı bilgiler edindiğimiz başlıca ibtidai mektepleri şunlardır:

1. Hani İbtidaî Mektebi

Sırrı Paşa'nın valiliği sırasında, 1894 yılında nahiye merkezinde inşa edilen bu mektebin masrafı, Evkaf Nezareti'nce idare olunan vakıfların gelirinden karşılanacaktır.³¹

2. Hani Hamidîye İbtidaî Mektebi

Lice kazasına bağlı Hani nahiyesinde, 1897/1898 (R. 1313) yılında inşa edilmiştir.³² 1901 yılından başlayarak uzun bir süre mektep muallimliği görevini üstlenen İbrahim Efendi,³³ daha sonra, Hani'de bulunan Hamidîye Medresesi vakfına müteveli olarak tayin edilmiş ve 25 Ocak 1912 (5 Safer 1330) tarihinde vakfiye defterine kaydedilmiştir.³⁴

3. Karaz Hamidîye İbtidaî Mektebi

Lice kazasına bağlı Karaz (Kocaköy) nahiyesinde, 1897/1898 (R. 1313) yılında inşa edilmiş olup,³⁵ 1898 ile 1900 yılları arasında mektep muallimi Said Efendi,³⁶ 1901 ile 1903 yılları arasında Ali Rıza Efendi³⁷ ve 1905 yılında ise Mehmed Said Efendi'dir.³⁸

4. Nerib-i Kebir Hamidîye İbtidai Mektebi

Lice kazasına bağlı Nerib-i Kebir köyünde inşa edilmiş olup, açılış tarihi tam olarak bilinmemektedir. 1876-1903 yılları arasında kapsayan istatistiklerde yer almadığına göre muhtemelen 1903'ten sonra açılmıştır. 1905 yılında muallimi Kadri Efendi'dir.³⁹

5. Hani Kız İbtidaî Mektebi

1911 yılı Haziran ayında teftiş maksadıyla Hani nahiyesine giden Maarif Müdürü Muhyiddin Bey'in teşvikiyle kasabada aylık 100 kuruş maaşla bir muallime; aylık 20 kuruş kirayla da bir ev tedarik edilerek kız ibtidaî mektebi açılmış ve aynı tarihte eğitime başlamıştır. Muallime maaşı, kira bedeli ve dört aylık masrafı yardımlaşma yoluyla temin edilmiştir. Dört ay sonra ise bütün masraflar Maarif Müdürlüğüne verilecek ödenekten karşılanacaktır.⁴⁰

B. Ortaöğretim

³¹ DVS, H. 1312, s. 168.

³² Maarif Salnamesi, H. 1321, s. 509.

³³ DVS, H. 1319, s. 153; DVS, H. 1321, s. 264; DVS, H. 1323, s. 371.

³⁴ VGMA, Vakfiye Defteri, No: 603, s. 185, sıra: 312.

³⁵ Maarif Salnamesi, H. 1321, s. 509.

³⁶ DVS, H. 1316, s. 241, 242, 243; DVS, H. 1317, s. 333, 334, 335; DVS, H. 1318, s. 56, 58.

³⁷ DVS, H. 1321, s. 264; DVS, H. 1319, s. 153.

³⁸ DVS, H. 1323, s. 371.

³⁹ DVS, H. 1323, s. 371.

⁴⁰ Diyarbekir Gazetesi, No: 1712, 30 Haziran 1911 (3 Recep 1329); No: 1715, 21 Temmuz 1911 (24 Recep 1329).

Osmanlı Devleti'nin temel eğitim kurumları olan medreseler ve onların altında eğitim veren sıbyan mektepleri, 17. yüzyıla kadar devletin her alanda ihtiyaç duyduğu ehliyetli kişileri yetiştirmişlerdir. Ancak, daha önce ifade edildiği gibi, bu dönemde savaşlarda alınan yenilgiler, 18. yüzyılda Avrupa tarzında yeni askeri okulların açılmasına neden olmuştur. Fakat sıbyan mektepleri ile sözü edilen askeri okullar arasında eğitim düzeyi bakımından büyük bir uçurum vardı. Sıbyan mekteplerinde yenileşme yapmak, onların öğretim düzeyini yükseltmeye teşebbüs etmek medreselilerin tepkisine neden olabilirdi. Bu nedenle, sıbyan mektepleri ile askeri okullar arasında yer alan ve "rüşdiye" denilen yeni bir okulun kurulması daha kolay görülmüştür.

İlk olarak açılan ve kendine özgü yönleri bulunan rüşdiye mektepleri; 1839 yılında açılan Mekteb-i Maarif-i Adliye ve Mekteb-i Ulum-i Edebiye'dir. Bu iki mektep, devletin ihtiyaç duyduğu sivil memurları yetiştirmeyi amaçlamıştır.⁴¹

Sözü edilen bu iki okul, Babîâlî'ye memur yetiştirmeye devam ettiği halde, yeni ihtiyaçlara ve Tanzimat Devri'nin reformlarına ışık tutmaktan uzaktır. Bu nedenle, orta dereceli okullar olan rüşdiyelerin yeniden yapılandırılmasına ve yeni okulların açılmasına teşebbüs edilmiştir. Bu çerçevede, 1847'de başlangıç olarak Davud Paşa, Bayezid, Üsküdar, Tophane ve Babîâlî civarında Ağa Camii'nde olmak üzere 5 adet rüşdiye mektebi açılmıştır. Osmanlı'nın açtığı ilk sivil modern eğitim kurumları olan rüşdiyelerin sayısı, daha sonraki yıllarda hem İstanbul'da hem de vilayetlerde hızla artacaktır.

Vilayetlerde rüşdiye mekteplerinin açılması için ilk karar 1853 yılında alınmıştır. Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin kararı üzerine 2 Haziran 1853 tarihinde padişahın iradesiyle 25 vilayette peyderpey rüşdiyelerin açılması kararlaştırılmıştır.⁴²

Diyarbakır'da ilk rüşdiye mektebinin açılması ve bu mekteplerin vilayet dâhilindeki kazalara kadar yayılması, 1868-1875 yılları arasında burada valilik yapan İsmail Hakkı Paşa zamanında gerçekleştirilmiştir.⁴³ Bu dönemde vilayet sınırları içinde açılan rüşdiye sayısı 21'dir.⁴⁴ H. 1293 (1876) Devlet Salnamesi kayıtlarına göre ise Sultan II. Abdülhamid' in tahta çıkışından önce Diyarbakır Vilayeti'nde 18 rüşdiye mektebi mevcut olup, bu mekteplerde 785 talebe eğitim görmektedir.⁴⁵ II. Abdülhamid' in tahta çıkış tarihi olan 1876'dan 1900 yılı sonlarına kadar, Diyarbakır Vilayeti'ni oluşturan Diyarbakır sancağında 3, Mardin sancağında 3 ve Ergani Madeni sancağında 5 rüşdiye mektebi daha açılmıştır.⁴⁶

1906-1907 ders yılında Diyarbakır merkez sancağında 3 erkek ve 1 kız olmak üzere toplam 4, Mardin sancağında 2 ve Ergani Madeni sancağında 5 rüşdiye mektebi vardır.⁴⁷ Bu sayı diğer vilayetlerle kıyaslandığında fazla düşük değildir.

⁴¹ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999'a)*, İstanbul, 1999, s. 129.

⁴² Muammer Demirel, "Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri", *Türkler*, C.15, Ankara, 2002, s. 51-53, 55-59.

⁴³ Oktay Karaman, *Hatunoğlu Kurt İsmail Hakkı Paşa'nın Diyarbakır Valiliği (1869-1875) (Yüksek Lisans Tezi)*, Erzurum, 1995, s. 28.

⁴⁴ *DVS*, H. 1292, s. 244.

⁴⁵ *Devlet Salnamesi*, H. 1293, s. ?

⁴⁶ *Diyarbakır Gazetesi*, No: 1195 (Nüsha-i Fevkalade), 2 Eylül 1900 (7 Cemaziyülevvel 1318).

⁴⁷ *H. 1328 Devlet Salnamesi*'nden nakl. Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ank, 1991, s. 104.

Görüldüğü gibi, Diyarbekir Vilayeti dâhilindeki sancak ve kazaların birçoğunda rüşdiye mektepleri 1869'dan itibaren eğitime başlamıştır. Bu durum, Lice ve Hani kasabaları için de geçerlidir.

1. Lice Rüşdiye Mektebi

Diyarbekir Vilayeti dâhilinde bulunan Lice kasabasında inşa edilen rüşdiye mektebi, 1872 yılında eğitime başlamıştır. Şeyh Muhammed Efendi'nin muallim-i sani olarak mektebe tayin edildiği, Diyarbekir Vilayeti'nce Maarif Nezareti'ne bildirilmesi üzerine, durum maarif meclisinde görüşülerek karara bağlanmıştır. Buna göre; adı geçen muallimin resmen görevlendirildiğini haber veren ve Maarif Nezareti tarafından kaleme alınan yazısının vilayete ulaştığı tarihten itibaren emsali gibi aylık 315 kuruş maaşla zikredilen göreve atanacaktır. Ayrıca, aynı tarihten geçerli olmak üzere 80 kuruş aylıkla mahallince bir nefer bevvab (kapıcı, hizmetli) istihdamı ve mektebin çeşitli masrafları için yıllık 600 kuruş tahsisi uygun görülmüştür. Mektebin bütün bu maaş ve masrafları 1873 (R. 1289) yılı "Maarif Bütçesi"nden karşılanacaktır.⁴⁸

Maarif meclisinin tavsiye niteliğindeki söz konusu kararı hükümetçe de kabul edilmiş ve iradesi çıkarılarak gereğinin yapılması için Maarif ve Maliye nezaretlerine 14 Ocak 1874 (25 Zilkade 1290) tarihli tezkere ile emir verilmiştir.⁴⁹

1872 ile 1886 yılları arasında aktif olduğu tespit edilebilen mektebin yıllara göre personel ve talebe durumu aşağıdaki şekildedir:

Tablo 5. Lice Rüşdiye Mektebi Personel ve Talebe Sayısı

YIL	İKİNCİ MUALLİM	HAT MUALLİMİ	TALEBE ADEDİ
1871 ⁵⁰	Henüz açılış töreni yapılmamıştır.		-----
1872 ⁵¹	Şeyh Mehmed Efendi	-----	-----
1873 ⁵²	Şeyh Mehmed Efendi	-----	-----
1874 ⁵³	Şeyh Mehmed Efendi	-----	-----
1875 ⁵⁴	Ahmed Hamdi Efendi	-----	20
1876 ⁵⁵	Hacı Osman Efendi	-----	40
1877 ⁵⁶	Fethullah Efendi	-----	25
1880 ⁵⁷	Mehmed Efendi	-----	-----
1881 ⁵⁸	Mehmed Efendi	-----	30
1882 ⁵⁹	Mehmed Efendi	-----	21 ⁶⁰
1883 ⁶¹	Mehmed Efendi ⁶²	-----	11

⁴⁸ BOA, MF. İBT, 3/148, 1 Ocak 1874 (12 Zilkade 1290); BOA, BEO Gel. - Gid. Def. , Maarif, No: 395.

⁴⁹ BOA, A. MKT. MHM, 472/73; Ayn. D, No: 1071, s. 209.

⁵⁰ DVS, H. 1288, s. 196.

⁵¹ DVS, H. 1289, s. 281.

⁵² DVS, H. 1290, s. 343.

⁵³ DVS, H. 1291, s. 67.

⁵⁴ DVS, H. 1292, s. 179-180.

⁵⁵ DVS, H. 1293, s. 330-331 (Aynı yıla ait Devlet Salnamesi'nde talebe adedi 20'dir.)

⁵⁶ DVS, H. 1294, s. 72.

⁵⁷ Devlet Salnamesi, H. 1298, s. 285.

⁵⁸ Devlet Salnamesi, H. 1299, s. 275.

⁵⁹ DVS, H. 1300, s. 164.

⁶⁰ Devlet Salnamesi, H. 1300, s. 311.

⁶¹ Devlet Salnamesi, H. 1301, s. 392.

1884 ⁶³	Mehmed Efendi	-----	15 ⁶⁴
1885 ⁶⁵	-----	-----	20
1886 ⁶⁶	-----	-----	27

2. Hani Rüşdiye Mektebi

Diyarbakir sancağı dâhilinde yer alan Lice kazasına bağlı Hani nahiyesinde tesis edilen rüşdiye mektebi, 1872 yılında açılmıştır. 1872 ile 1886 yılları arasında aktif bir şekilde eğitim faaliyetini sürdürdüğü tespit edilebilen mektebin eğitim kadrosu ve talebe sayısı aşağıdaki gibidir:

Tablo 6. Hani Rüşdiye Mektebi Personel ve Talebe Sayısı

YIL	İKİNCİ MUALLİM	HAT MUALLİMİ	TALEBE ADEDİ
1872 ⁶⁷	Ali Efendi	-----	-----
1873 ⁶⁸	Ali Efendi	-----	-----
1874 ⁶⁹	Mustafa Efendi	-----	-----
1875 ⁷⁰	Şeyh Muhammed Efendi	-----	25
1876 ⁷¹	Hüseyin Efendi	-----	25
1877 ⁷²	Âdem Efendi	-----	15
1880 ⁷³	Âdem Efendi	-----	-----
1881 ⁷⁴	Âdem Efendi	-----	21
1882 ⁷⁵	-----	-----	21
1883 ⁷⁶	-----	-----	21
1884 ⁷⁷	Âdem Efendi	-----	21 ⁷⁸
1885 ⁷⁹	-----	-----	25
1886 ⁸⁰	-----	-----	28

C. Yabancı Okulların Faaliyetleri

Yabancıların Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile ilgilenmeleri, 17. ve 18. yüzyıllar gibi eski dönemlere dayanmaktadır.⁸¹ Ancak, bölgedeki okullaşma yoğunluğu, 19. yüzyılın

⁶² DVS, H. 1301, s. 221.

⁶³ DVS, H. 1302, s. 313.

⁶⁴ Devlet Salnamesi, H. 1302, s. 414.

⁶⁵ Devlet Salnamesi, H. 1303, s. 336.

⁶⁶ Devlet Salnamesi, H. 1304, s. 322-323.

⁶⁷ DVS, H. 1289, s. 281.

⁶⁸ DVS, H. 1290, s. 343.

⁶⁹ DVS, H. 1291, s. 67.

⁷⁰ DVS, H. 1292, s. 179-180.

⁷¹ DVS, H. 1293, s. 330-331.

⁷² DVS, H. 1294, s. 73.

⁷³ Devlet Salnamesi, H. 1298, s. 285.

⁷⁴ Devlet Salnamesi, H. 1299, s. 275.

⁷⁵ Devlet Salnamesi, H. 1300, s. 311.

⁷⁶ Devlet Salnamesi, H. 1301, s. 392.

⁷⁷ DVS, H. 1302, s. 313.

⁷⁸ Devlet Salnamesi, H. 1302, s. 414.

⁷⁹ Devlet Salnamesi, H. 1303, s. 336.

⁸⁰ Devlet Salnamesi, H. 1304, s. 322-323.

⁸¹ Hans-Lukas Kieser, *İskalanmış Barış; Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*; (Çev: Atilla Dirim), İstanbul, 2005, s. 94.

ikinci yarısından itibaren başlamıştır. İlk zamanlarda bu okulları fazla önemsemeyen ve kontrol etmeyen Osmanlı Devleti, 1890'dan itibaren sıkı bir denetim uygulamaya çalışmıştır. Bu amaçla ruhsat işine daha fazla önem vermeye başlamıştır. Nitekim umum maarif müdürlerine gönderilen 20 Aralık 1892 tarihli yazıda; yabancı okulların resmi ruhsata bağlanması sebeplerinin ikmalî için Babiâli ile yabancı elçilikler arasında görüşme ve müzakerelerin devam ettiği belirtilmiştir. Bu görüşmeler kesin bir sonuca ulaşıncaya kadar, söz konusu mekteplerden vaktiyle açılmış olanların mesul müdürleri ve kurucuları tarafından müracaat edildikçe usulüne göre hemen ruhsatname verilecektir. Ancak, padişahın iradesi olmaksızın taşra yetkilileri tarafından, yeni yabancı okulların açılmasına kesinlikle ruhsat verilmeyecektir.⁸²

Diyarbakır Vilayeti'nde, Amerika ve Fransa gibi yabancı devletlerin yanı sıra, Ermeni, Süryani, Keldani, Yahudi, Katolik, Protestan, Latin ve Rum milletleri tarafından da çok sayıda okul açılmıştır. Amerika (3) ve Fransa (3) tarafından açılan okulların sayısı 6'dır. Vital Cuinet'e göre, 1890'lı yıllarda Diyarbakır Vilayeti'nde yer alan gayrimüslim mekteplerin tamamı ilkökul düzeyindedir. Şehir merkezindeki sayıları 18 olan bu okullarda, 1146 öğrenci ve 36 öğretmen eğitim yapmaktadır. Aynı tarihlerde Diyarbakır sancağında 113, Ergani sancağında 48 ve Mardin sancağında 58 gayrimüslim mektebi vardır.⁸³

Yukarıda adedi belirtilen Amerikan okullarının dışında, 1907 yılı başında Diyarbakır Vilayeti dâhilinde sayıları 19'u bulan protestan mekteplerinin de Amerikan himayesinde olduğu görülmektedir. Bu mekteplerden 14'ü ruhsata bağlı iken, 5 tanesi ruhsatsızdır.⁸⁴

İncelediğimiz dönemde Lice kazası dâhilinde aktif olan başlıca yabancı okullar şunlardır:

1. Hani Protestan İbtidai Mektebi

Lice kazasına bağlı Hani nahiyesinde Amerikan himayesinde inşa edilmiş olup, açılış tarihi tam olarak bilinmemektedir. 1907 yılı başlarında aktif olduğu tespit edilebilen bu mektep karma olup, burada Ermeni, Katolik, Protestan ve Süryani çocuklar okumakta; Müslüman talebe bulunmamaktadır.

2. Hani Amerikan Misyoner Mektebi

1850'den itibaren Diyarbakır'e yerleşmeye çalışan Amerikan misyonerleri, Anadolu genelinde olduğu gibi Diyarbakır'de de temel olarak sundukları eğitim etkinlikleriyle bölgede tutunabilmenin yolunu kendilerine açmışlardır.⁸⁵

1860 yılında kaydına rastlanan mektebin bu yılki erkek öğrenci sayısı 15, kız öğrenci sayısı 6'dır. 1861'de erkek öğrenci sayısı 22, kız öğrenci yok; 1864'te erkek

⁸² BOA, MF. MGM, 2/124, Mekâtib-i Ecnebiye ve Gayrimüslime Müfettişliği'nin umum maarif müdürlerine gönderdiği 20 Aralık 1892 (30 Cemaziyülevvel 1310) tarihli şukka.

⁸³ Vital Cuinet, La Turquie d'Asie, Paris, 1890-1894, I-IV, s. 413, 455.

⁸⁴ BOA, Y. PRK. MF, 5/20, Diyarbakır Vilayeti'nden gönderilen 7 Mart 1907 (22 Muharrem 1325) tarihli şifre. Amerikan Protestanları tarafından, 15 Mayıs 1907 (2 Mayıs 1323) tarihine kadar, Osmanlı Devleti'nde açılan mekteplerin sayısı 300'ü geçmektedir. Diğer cemaatler tarafından da en az bu kadar mektep açılmıştır (BOA, Y. PRK. MF, 5/20).

⁸⁵ Esra Danacıoğlu, "Diyarbakır'de Amerikan Misyonerleri", Müze Şehir Diyarbakır, İstanbul, 1999, s. 172.

öğrenci sayısı 12, kız öğrenci sayısı 4'tür. Söz konusu mektebin daha sonraki yıllarda aktif olup olmadığı tam olarak bilinmemektedir.

D. Maarifin Ekonomik Kaynakları

Medrese ve sıbyan mekteplerinin temel ekonomik dayanağı olan vakıfların zamanla önemini yitirmesi ve Tanzimat'la birlikte çok sayıda yeni okulun açılması, Osmanlı Devleti'nin ekonomisini ciddi anlamda olumsuz etkilemiştir. Bu nedenle, 19. yüzyıldan itibaren, Osmanlı maarifinin yaygınlaşmasının ve ilerlemesinin önündeki en büyük engellerden biri ekonomik kaynak yetersizliği olmuştur. Aynı durum İstanbul için geçerli olduğu gibi, taşra ve özellikle Diyarbekir Vilayeti için de geçerlidir. Diyarbekir Vilayeti'nde açılan çeşitli eğitim kurumlarının inşası ve faaliyetlerini sürdürmesi esnasında ortaya çıkan söz konusu ekonomik engellerin kısmen aşılması için yeni uygulamalar benimsenmiştir. Mesela, Diyarbekir'e gönderilen 21 Aralık 1879 tarihli bir yazıya göre, vakıf gelirlerinin tahsis edildiği kişi veya cihetlerden eser kalmaması durumunda, bu vakıfların gelirleri Evkaf Hazinesi'ne aktarılmayacak; maarifin yaygınlaştırılması yolunda sarf edilecektir.⁸⁶

Maarif hizmetleri için ihtiyaç duyulan kaynak, vakıf gelirlerinin yanı sıra, halktan toplanan öşür maarif yardım hissesi, gayrimenkul vergisi maarif hissesi ve hamiyetli ahaliden alınan yardım paraları ile finanse edilmiştir. Ayrıca, XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren hazırlanan düzenli maarif bütçeleriyle eğitim kurumları ve eğitim çalışanlarının masraf ve maaşları karşılanmıştır.

Vilayetin 1918 yılı maarif hususi masraf bütçesi, 1917 yılı ile karşılaştırmalı olarak, her düzeydeki mektebin aylık ve yıllık maaş ve masrafı ayrı ayrı gösterilmek suretiyle çok detaylı hazırlanmıştır. Söz konusu bütçede, Lice kazasında faaliyet gösteren ibtidai mektepleri için ayrılan para aşağıdaki şekildedir:⁸⁷

Tablo 7. Diyarbekir Vilayeti 1918 (R. 1334) Yılı İlköğretim Masraf Bütçesi

İBTİDAİ MEKTEPLERİ					
KAZA	MEKTEBİN ADI	MAAŞ (Kuruş)		MASRAF (Kuruş)	
		1917	1918	1917	1918
Lice	Birinci Erkek İbtidai Mektebi	12. 240	13. 440	1000	1000
	İkinci Erkek İbtidai Mektebi	7. 200	8. 400	500	500
	Hani Şule-i İrfan Erkek İbtidai Mektebi	12. 240	13. 440	1000	1000
	Hani Reşadiye Erkek İbtidai Mektebi	7. 200	8. 400	500	500
	Karaz Köyü Erkek İbtidai Mektebi	4. 500	5. 400	400	400
	Nerib Ağan Köyü Erkek İbtidai Mektebi	4. 500	5. 400	400	400
	Toplam	47.880	54.480	3.800	3.800
	VİLAYET TOPLAMI	694. 380	883. 200	56. 100	177. 400

⁸⁶ DVS, H. 1312, s. 184.

⁸⁷ BOA, DH. UMVM, 21/50, Diyarbekir Vilayeti 1918 (R. 1334) Senesi Hususi Gelir ve Masraf Bütçesi.

Tablo 7’de görüldüğü gibi, Diyarbekir Vilayeti’nin 1918 yılı masraf bütçesinde ilköğretim kurumları için tahsis edilen toplam maaş 883.200 ve toplam masraf 177.400 kuruştur. Lice kazasındaki ibtidai mektepleri görevlilerinin maaşı için 54.480 kuruş ve mekteplerin masraflarına 3.800 kuruş tahsis edilmiştir. Tablo’da her bir mektep için belirtilen maaş miktarı, bir yıllık toplam maaş göstermekte; bu miktarların 12 aya bölünmesiyle mekteplerin aylık maaş oranları ortaya çıkmaktadır.

Vilayetin 1918 yılı muhtelif maarif masrafları bütçesinde, Lice kazası ibtidai mekteplerinin kirası için 1.000 kuruş tahsis edilmiştir.

Vilayet genelinde maarifin inkişafı için bu kadar tahsisat yapılmasına rağmen, özellikle ibtidai mekteplerinin ihtiyaçları tam olarak karşılanamamıştır. Bu nedenle, söz konusu mekteplerin yararına tiyatro ve piyes gibi etkinlikler tertiplenmiştir (18 Kasım 1909).⁸⁸

I. Dünya Savaşı ve sonrasında meydana gelen ekonomik buhran bütün ülkede olduğu gibi Diyarbekir Vilayeti’nde de etkili olmuştur. 1919 yılında milli mücadelenin başladığı günlerde Diyarbekir Maarif Müdürlüğü ekonomik açıdan büyük bir sıkıntı çekmektedir. Nitekim, Maarif Müdürlüğü’nden Maarif Nezareti’ne gönderilen telgrafnamede; “1917 senesinde emanete kalan aşar yardım hissesi olarak 3.527.400 kuruşun 1918 senesi zarfında hususi bütçeye aktarılması lazım geldiği halde henüz havalesinin gelmediği; parasızlık ve maaşsızlık yüzünden muallimler elim bir sefalet içinde bulduklarından mekteplerin ekserisi kapanmaya mahkûm bulunduğu” ifade edilmekte ve maarifin içinde bulunduğu durum açıkça gözler önüne serilmektedir.⁸⁹

Sonuç

Lice kasabası ve bağlı bölgeleri, hem ilk İslami dönemde ve hem de Osmanlı Dönemi’nde önemli klasik eğitim merkezleri olmuştur. Lice kasabası merkezinde Ahmed Bey Medresesi, kasabaya bağlı Hezan köyünde Şeyh Abdülkadir Efendi Medresesi, Hani nahiyesi merkezinde Hatuniye ve Hamidiye medreseleri, hemen hemen Cumhuriyet Dönemi’ne kadar eğitim-öğretim faaliyetine devam etmiştir.

Osmanlı Devleti’nin, sözü edilen medrese eğitiminin yanı sıra, özellikle Sultan II. Abdülhamid Dönemi’nde, modern eğitim kurumlarının yaygınlaştırılması maksadıyla, bütün vilayetlerde olduğu gibi, Diyarbekir Vilayeti’nde de çok önemli adımlar attığı tespit edilmiştir. Hatta Anadolu ıslahatı projesi kapsamında doğu vilayetlerine daha fazla önem verilmiştir. Bu çerçevede, Diyarbekir Vilayeti dâhilinde yer alan Lice kazasında bir maarif meclisi teşkil edilmiş ve kaza merkezi ile bağlı bölgelerde çeşitli kademelerde eğitim veren okullar açılmıştır. II. Abdülhamid Dönemi’nde, Lice kasabası merkezinde 1 sıbyan ve 1 ibtidai mektebi; Lice kazası dâhilinde yer alan 29 köyde 1’er sıbyan mektebi; Hani nahiye merkezinde 1 ibtidai ve 1 Hamidiye ibtidai mektebi; Karaz nahiye merkezinde 1 Hamidiye

⁸⁸ *Peyman Gazetesi*, No:19, 9 Kasım 1909 (25 Şevval 1327), s. 4; *Diyarbekir Gazetesi*, No: 1691, 13 Ocak 1911 (12 Muharrem 1329).

⁸⁹ *BOA, DH. UMVM*, 3/59, Maarif-i Umumiye Nezareti’nden Dâhiliye Nezareti’ne gönderilen 19 Ekim 1919 (24 Muharrem 1338) tarihli tahrirat.

ibtidai mektebi tesis edilmiştir. Bunlara ek olarak 1911’de Hani Kız İbtidai Mektebi ve sonraki dönemlerde Lice merkezinde ikinci erkek ibtidai mektebi açılmıştır.

Ayrıca, yine II. Abdülhamid döneminde Lice ve Hani merkezlerinde 1’er rüşdiye mektebi; daha önceki yıllarda ise Hani’de 1 Protestan ibtidai mektebi ve 1 Amerikan misyoner mektebi faaliyet göstermiştir.

Kaynakça

A. Arşiv Kaynakları

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Ayniyat Defteri (BOA, Ayn. D), No: 887; 1071
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti, Tesri’-i Muamelat ve Islahat Komisyonu (BOA, DH. TMİK. S), 1/55; 2/5; 2/47; 132/57
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti, İdare-i Umumiye Müdüriyeti (BOA, DH. İUM), E-24/23; E-11/127
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti, Umum Vilayetler Müdüriyeti (BOA, DH. UMVM), 40/92; 21/53; 21/50; 3/59
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif İbtidai (BOA, MF. İBT), 3/148
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Babıâli Evrak Odası Gelen-Giden Defteri (BOA, BEO Gel.-Gid. Def.), Maarif, No: 395
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mektubi Mühime (BOA, A. MKT. MHM), 472/73
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Mekatib-i Gayrimüslime (BOA, MF. MGM), 2/124
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Maarif (BOA, Y. PRK. MF), 5/20
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), Vakfiye Defteri, No: 603
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), Esas Defteri, No: 159

B. Salnameler

- Devlet Salnamesi, H. 1293; H. 1298; H. 1299; H. 1300; H. 1301; H.1302; H. 1303; H. 1304; H. 1328
Maarif Salnamesi, H. 1317; H. 1319; H. 1321
Diyarbakir Vilayet Salnamesi (DVS), H. 1288; H. 1289; H. 1290; H. 1291; H. 1292; H. 1293; H. 1294; H. 1300; H. 1301; H. 1302; H. 1312; H. 1316; H. 1317; H. 1318; H. 131; H.1321; H. 1323
Maarif-i Umumiye Nezareti İhsaiyat Mecmuası, R. 1329-1330

C. Gazeteler

- Diyarbakir Gazetesi, No: 1195; 1690; 1691; 1702; 1712; 1715
Peyman Gazetesi, No:19

C. Telif Eserler

- Akyüz, Yahya, Türk Eğitim Tarihi(Başlangıçtan 1999'a), İstanbul, 1999
- Altun, Ara, Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisinin Gelişmesi, İstanbul, 1978
- Arıbaş, Sebahattin, "Başlangıçtan II. Meşrutiyet'e Kadar Osmanlılarda Sıbyan Mektepleri (İlköğretim Okulları)", Yeni Türkiye, Sayı: 32, Yıl: 2000
- Beysanoğlu, Şevket, Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi, Cilt. 1, 3
- Bozdemir, İbrahim, Osmanlı Sıbyan Mekteplerinde Eğitim ve Öğretim, (Yüksek lisans Tezi), İstanbul, 1991
- Danacıoğlu, Esra, "Diyarbakır'da Amerikan Misyonerleri ", Müze Şehir Diyarbakır, İstanbul, 1999
- Sözen, Metin, Anadolu Medreseleri, Cilt. 2, İst., 1970-1972
- Ünal, Rahmi Hüseyin, Diyarbakır İli'ndeki Bazı Türk-İslam Anıtları Üzerine Bir İnceleme, Erzurum, 1975
- Demirel, Muammer, "Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri", Türkler, C.15, Ankara, 2002
- Erdem, Ali Rıza, "XIX. yy. 'da Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim: II. Mahmud ve Tanzimat Döneminde İlköğretimde Yapılan Yenilikler ve Değerlendirmesi" Yeni Türkiye, Sayı: 32, Yıl: 2000
- Hans-Lukas Kieser, Iskanlanmış Barış; Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938; (Çev: Atilla Dirim), İstanbul, 2005, s. 94
- Karaman, Oktay, Hatunoğlu Kurt İsmail Hakkı Paşa'nın Diyarbakır Valiliği (1869–1875)(Y.Lisans Tezi), Erzurum, 1995
- Kodaman, Bayram, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, Ankara, 1991
- Mahmud Cevad İbnü'ş-Şeyh Nafi, Maârif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı, (Yay. Haz: Mustafa Ergün ve diğerleri), Ankara, 2002
- Vital Cuinet, La Turquie d'Asie, Paris, 1890-1894, I-IV
- Yücer, Hür Mahmud, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf(19. Yüzyıl), İstanbul, Haziran 2004